

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Навчально-науковий інститут № 3**

Кафедра психології, соціології та педагогіки

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни *Юридична психологія*
обов'язкових компонент
освітньої програми першого рівня вищої освіти

053 «Психологія» (психолог ювенальної превенції)

за темою – ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

Вінниця 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від № 14.08.2024 року № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 09.08.2024 року № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 року № 7

Розглянуто на засіданні кафедри психології, соціології та педагогіки
(протокол від 08.07.2024 року № 13)

Розробник:

1. Доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3 ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцентка – Доценко В.В.

Рецензенти:

Ларіонов С.О. – начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного
факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат
психологічних наук, доцент;

Мілорадова Н.Е. – професор кафедри психології, соціології та
педагогіки ННІ № 3 ХНУВС, доктор психологічних наук, професор.

План лекції:

1. Психологічні аспекти правової соціалізації особистості.
2. Психологічна характеристика правосвідомості.
3. Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо профілактики правопорушень дітей

Рекомендована література:

Основна:

1. Бочелюк В. Й. Юридична психологія: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 335 с.
2. Кацавець Р. С. Юридична психологія: навч. посібник. Київ: Алерта, 2019. 150 с.
3. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія : навч. посіб. Вид., 2-ге, допов. Київ: Алерта, 2022. 152 с.
4. Кацавець Р. С. Пенітенціарна психологія: навч. посібник. Київ: Алерта, 2018. 110 с.
5. Максименко С. Д., Медведєв В. С. Юридична психологія: підручник. Київ: ВД «Слово», 2018. 448 с.
6. Мухіна Г. В. Юридична психологія: навч.-метод. посібник. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с.
7. Озерський І. В. Актуальні проблеми юридичної психології: навч. посібник. Миколаїв, 2021. 300 с.
8. Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посібник О. О. Євдокімова, І. В. Жданова, Д. В. Швець, Ю. В. Александров та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків, 2018. 426 с.
9. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: підручник. Харків: Право, 2019. 288 с.
10. Юридична психологія: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2018. 684 с.
11. Юридична психологія: навч. посібник / О. Є. Самойлов, М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, [та ін.]. Київ, 2015. 432 с.

Допоміжна:

1. Гарьковець С. О. Юридична психологія: словник-довідник. Сєверодонецьк, 2021. 152 с.
2. Загальна психологія: підручник. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: Каравела, 2019. 464 с.
3. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза : навч. посіб. / О. В. Землянська ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2012. – 300 с
4. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Ніжин, 2021. 227 с.
5. Маркіна Л. Л. Конспект лекцій з дисципліни «Юридична психологія». Дніпро, 2016. 91 с.
6. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В.Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.
7. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед, С.І. Яковенко; заг. ред.: О.М. Бандурка, К.Б. Левченко; Харк. нац. ун-т внутр. справ, Одес. держ. ун-т внутр. справ; Міжнар. жін. правозахис. центр «Ла Страда-Україна». - К. : Агентство «Україна», 2012. 112 с.
8. Стрибко Т., Бойченко С. Правова поведінка як складник правосвідомості:

загальнотеоретичний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*, 2020. № 4. С. 257-261.

9. Філоненко В. М., Нечитайло І. С. Злочинці-рецидивісти: психологічна характеристика: монографія. Харків, 2022. 244 с.

10. Фонарюк О. Ю. Макрорівні та мікрорівні формування протиправної поведінки людини. *Європейські перспективи*, 2016. № 3. С. 72-78.

11. Шинкаренко І. О. Конспект лекцій з дисципліни «Юридична психологія». Дніпро, 2016. 174 с.

12. Цимбалюк М., Шандра Б. Філософсько-правова характеристика злочинності: соціокультурні реалії: монографія. Ужгород: Ліга прес, 2016. 254 с.

Текст лекції

1. Психологічні аспекти правової соціалізації особистості.

Правова психологія – це напрям юридичної психології, що досліджує психологічні аспекти правотворчості і змісту права, загальної і спеціальної превенції закону, його впливу на формування правосвідомості (суспільної та індивідуальної) та суб'єктів правовідносин.

Кожна людина з моменту свого народження перебуває у постійному та безперервному розвитку, що триває все життя, але найбільшого значення набуває в перші 15-25 років. Цей період має особливе значення за своїми результатами та наслідками через те, що основним його завданням та змістом стає **соціалізація** особистості. Людина, за словами видатного психолога О.М. Леонтьєва, по суті народжується твариною, яка має унікальну можливість - в процесі прижиттєвого розвитку стати особистістю.

Соціалізація (от лат. *sociatis* - суспільний) - це процес навчання та засвоєння індивідом соціальних норм, культурних цінностей, зразків поведінки, притаманних певному суспільству чи соціальній групі. В ході соціалізації кожна людина розвиває власну індивідуальність та здатність незалежно мислити і діяти. Соціалізація не є пасивним процесом - вона пов'язана з активною, діяльною участю у ньому самої людини.

В процесі соціалізації індивіда можна виділити дві сторони - **соціальну адаптацію** й **інтеріоризацію**. Соціальна адаптація - це пристосування індивіда до соціальних умов, рольових функцій, соціальних норм та цінностей нового для нього середовища. Інтеріоризація - це процес включення соціальних норм, цінностей у внутрішній світ людини, формування здатності особи поєднувати індивідуальні та суспільні інтереси.

Звичайно, найбільш інтенсивним періодом соціалізації є дитинство та підлітковий вік, але й досягнувши дорослого стану людина повинна адаптуватися до змінюваних соціальних цінностей - під час переходу з одного соціального середовища до Іншого (зміна соціального статусу, шлюб, переїзд із села до міста, зміна місця роботи та кола спілкування і т. ін.), до виконання нових соціальних ролей. Саме тому науковці виділяють два якісно відмінні **типи соціалізації: первинна (або рання) та вторинна**.

Первинна соціалізація охоплює період дитинства, коли індивід стає членом суспільства та включається у сферу міжособистісних відносин у малих групах. Вторинна соціалізація передбачає своєрідну трансформацію особистості (засвоєння нових цінностей і навичок), за допомогою якої вже

соціалізований індивід інтегрується у нові сектори суспільства.

У сучасній науці виділяють наступні соціально-психологічні **механізми соціалізації**:

- 1) **ідентифікація** – визначення особою своєї належності до певної соціальної групи, що полегшує процес засвоєння норм, відносин та форм поведінки, їй властивих;
- 2) **імітація (наслідування)** – свідоме чи несвідоме відтворення зразків поведінки людей, які є набуттям життєвого досвіду попередніх поколінь;
- 3) **навіювання** – несвідоме відтворення індивідом досвіду тих людей, з якими він взаємодіє;
- 4) **конформізм** – прагнення пристосувати свою поведінку до вимог групи.

Засвоєння соціальних норм і цінностей у різних індивідів відбувається з різною успішністю: можна зустріти людей, які ледь піднялися над тваринним рівнем розвитку-їх життя визначається слабо соціалізованими біологічними і матеріальними потребами. Інколи соціалізація починається більш-менш успішно, але у певний період позитивна тенденція змінюється на негативну (відбувається **асоціалізація**). Подолання тимчасових негативних змін у процесі засвоєння соціальних норм і цінностей супроводжується двома взаємодоповнюючими процесами: **десоціалізацією** та **ресоціалізацією**.

- 1) **Десоціалізація** - це процес "відучування" від старих цінностей, ролей і правил поведінки;
- 2) **Ресоціалізація** - навчання новим цінностям, нормам, ролям і правилам поведінки.

Соціалізація особистості - процес багатовимірний. Одним з найважливіших напрямів загального процесу соціалізації є **правова соціалізація**, зміст якої полягає в засвоєнні особистістю правових цінностей, перетворенні їх у норми власного життя і поведінки.

Правова соціалізація включає в себе:

- засвоєння критеріїв оцінки юридично значимих ситуацій;
- вивчення законів і соціальних вимог, що визначають міру можливої і належної поведінки в суспільстві;
- усвідомлення та прийняття власних прав і обов'язків, методів і засобів їх реалізації;
- оволодіння необхідними соціальними навичками користування правовими знаннями, вимогами, правилами;
- вироблення певного типу поведінки, що характеризується розумінням особою власної ролі у соціально-правовій системі суспільства та реалізацією правових норм у своїй поведінці.

Особа повинна не тільки зрозуміти, що у суспільстві існують певні закони, але й співвіднести їх із собою - усвідомити, **що саме** ці закони означають для неї, встановити межі дозволеного й забороненого.

Виділяють такі **шляхи засвоєння правових норм і цінностей**:

- 1) **традиційний** – особа засвоює норми поведінки, погляди і переконання,

що притаманні їй сім'ї та найближчому оточенню;

2) інституціональний – реалізується в процесі взаємодії людини з різноманітними організаціями та установами. Деякі з них є спеціалізованими, створеними для реалізації функцій соціалізації (наприклад, система освіти), інші неспеціалізованими. Вони здійснюють соціалізацію паралельно зі своїми основними функціями (наприклад, армія, ОВС, СБУ);

3) стилізований - діє в межах субкультури, тобто сукупності норм, цінностей, поведінкових проявів, характерних для певної групи людей, що обумовлює певний спосіб її життя;

4) міжособистісний - функціонує в процесі взаємодії особи з іншими людьми, які є для неї значимими (батьки, вчителі, друзі і т. ін.);

5) рефлексивний - реалізується через індивідуальні переживання та усвідомлення, внутрішній діалог, в якому людина розглядає, оцінює, приймає або відкидає певні цінності, властиві різноманітним інститутам суспільства, сім'ї, спільноті однолітків й т. ін.

Оскільки насиченість і сутність процесу правової соціалізації протягом життя є досить неоднорідними, можна провести її періодизацію відповідно до життєвих циклів, етапів соціалізації особистості. Кожному з цих етапів притаманні різні агенти й інститути соціалізації.

Агенти соціалізації:

- конкретні люди, які беруть участь у передачі соціального досвіду;
- інститути соціалізації - установи чи неформальні об'єднання, що впливають на процес соціалізації та спрямовують його (сім'я, школа, група однолітків, трудовий колектив, засоби масової інформації).

Етап дотрудової соціалізації охоплює життя людини від народження до початку трудової діяльності. Він включає в себе:

– ***ранню соціалізацію*** (від народження до вступу до школи), коли соціальний досвід засвоюється некритично, за рахунок копіювання та наслідування поведінки дорослих. Перші елементи правової культури дитина набуває вже в ранньому віці: вона включається в правоподібну діяльність, набуває навичок та засвоює стандарти нормативно-оціночної поведінки, отримує перші юридичні уявлення з казок, відтворює та трансформує їх в рольових іграх, поступово формує хоч і примітивну, дитячу, але власну картину правового життя;

– ***період навчання*** (в школі, технікумі, коледжі, університеті тощо) – основними інститутами правової соціалізації стають навчальні заклади, причому морально-правові ціннісні орієнтації персоніфікуються вже не тільки в постатях батьків, родичів, вчителів, але й друзів у групах неформального спілкування. Ступінь засвоєння правових норм, установок, зразків поведінки при цьому суттєво залежить від ставлення дитини до батьків, родичів чи вчителів, які виступають носіями певних соціальних цінностей і норм права. Якщо до цих осіб сформоване позитивне емоційне ставлення, то дитина за допомогою механізмів наслідування і навіювання засвоює ті морально-правові цінності, якими вони керуються в своєму житті. Якщо ж ставлення до цих осіб є негативним, то вона буде не визнавати не лише їх, але й систему морально-

правових цінностей, носіями яких вони є. Відбувається переорієнтація на інших людей, що можуть бути носіями деформованої системи цінностей. Особливого значення наявність позитивного авторитету дорослого набуває у підлітковому віці, коли сила впливу батьків зменшується, а впливовість однолітків значно зростає. Повага у неформальному оточенні компенсує невдачі у навчанні чи відсутність уваги з боку батьків. Саме у групі однолітків він пізнає самого себе, свої здібності, слабкі і сильні сторони, група вносить корективну сімейні ціннісні уявлення, засвоєні в ранньому дитинстві. Оскільки тепер у взаємодію вступають різні за приналежністю групи (сім'я, школа, однолітки і т. ін.), підліток зустрічається з протиріччями. Це дозволяє йому співставляти, аналізувати, критикувати різні системи цінностей, що **в результаті** призводить до формування власної соціальної позиції, системи цінностей.

Етап трудової соціалізації - охоплює період зрілості особи, коли вона є суб'єктом суспільних відносин, активно відтворює соціальний досвід шляхом реорганізації та розвитку природного та соціального середовища. Основними інститутами правової соціалізації на даному етапі стають формальні та неформальні групи у трудових колективах. Поведінка людини у таких групах залежить від розуміння нею своєї соціальної ролі і регламентується системою чинних соціальних норм і системою соціальних заходів впливу.

Етап після трудової соціалізації - охоплює період життя особи, коли вона за своїми фізичними можливостями не здатна брати активну участь у виробничому процесі і спрямовує свою енергію на відтворення соціального досвіду **шляхом передавання** його молодшим поколінням. Інститутами соціалізації на даному етапі виступають різноманітні громадські організації, у діяльності яких беруть участь пенсіонери.

Крім того, на всіх етапах соціалізації велике значення мають засоби масової інформації, причому їх вплив є досить неоднозначним. Зокрема, це стосується впливу на свідомість і підсвідомість реклами або численних фільмів та серіалів, що формують у дітей і підлітків стереотипи поведінки, яких вони не можуть бачити у найближчому оточенні.

Правова соціалізація нерозривно пов'язана з моральним формуванням особистості. По суті, вона являє собою процес розвитку здатності Індивіда до нормативної свідомості та поведінки, до обмеження власного свавілля, поваги до інтересів інших. Американський психолог Л. Колберг виділяє такі **етапи (рівні) розвитку моралі**:

1) передконвенційний (доморальний) - дитина виконує вимоги дорослих лише заради самої слухняності; вона уникає порушення норм, щоб уникнути покарання. Її поведінка є результатом впливу авторитету батьків. Дещо пізніше нормативна поведінка набуває властивостей обміну-дитина розраховує на певну винагороду, обіцяну батьками. Тепер вона вже розуміє власні інтереси, а нормативну поведінку розглядає як поступку інтересам інших людей, очікуючи взаємін поступки і від них;

2) конвенційний - формується "моральна свідомість", засади власних, а не запозичених уявлень про "правильне" і "неправильне". У першій фазі даного етапу нормативна поведінка мотивується почуттям сорому у випадку

припущення помилки, прагненням заслужити заохочення з боку дорослої людини, що є авторитетом. У другій фазі моральна поведінка обумовлена повагою до правил та прагненням їх дотримуватися;

3) рівень **автономної моралі** - особа вже здатна сама розуміти, що у конкретній ситуації є добро, що зло. У першій фазі етапу вона усвідомлює відносність правил та норм і навчається гнучкості у їх застосуванні; у другій-засвоює уявлення про Існування логіки соціального життя, яку неможливо звести до інтересів окремого індивіда; у третій фазі, якої досягають далеко не всі люди, формуються власні моральні принципи, носієм моральних вимог стає сумління особи. Рівень автономної моралі відповідає вищому рівню правової соціалізації - поведінка особи на основі право-солідарних установок, звична правомірна поведінка як стійка моральна особливість особистості. При цьому особа дотримується правових норм незалежно від обставин, користі, раціональних міркувань, через стійку потребу вчиняти лише правомірні дії - чинити гідно.

Дефектність правової соціалізації може виявлятися в:

- недостатній оцінці цінності права (**правовий негативізм**),
- безвідповідальному, легковажному ставленні до вимог закону (**правовий інфантилізм**),
- активному неприйнятті норм права (**правовий нігілізм**),
- **свідомій злочинній поведінці**

Психологічна мета правової соціалізації - забезпечення правомірної поведінки, що передбачає формування у особистості такого інтегрального правового утворення як правосвідомість.

2. Психологічна характеристика правосвідомості.

Основними компонентами правосвідомості слід вважати (див. табл. 1).

Пізнавальній функції відповідає наявність певної суми юридичних знань і вмінь, або правова підготовка. В основі будь-якої соціально-приспосувальної діяльності лежить мінімальна сума знань про її об'єкти та об'єктивні умови. Правова підготовка не вичерпується лише формальними юридичними знаннями. Можна володіти знаннями, але не вміти ними користуватися, тому необхідно враховувати ступінь практичного володіння цими знаннями. Рівень правових знань та вміння застосовувати їх на практиці піддаються емпіричній перевірці.

Оціночній функції відповідає оціночне ставлення до права та практики його виконання й застосування.

В процесі пізнання дійсності люди не залишаються байдужими до одержаних знань. Вони співвідносять їх з попереднім досвідом, потребами, інтересами, цілями діяльності. Властивості предметів, що пізнаються, певним чином переживаються. Виникає нове, на цей раз інтелектуально-емоційне утворення - психічне ставлення до об'єктів пізнання та практичної діяльності (визначення суб'єктивної значимості об'єкта як гарного чи поганого, корисного чи шкідливого, прийняттого чи неприйнятного і т. ін.).

Профільтовані через особистий досвід та правову практику суб'єкта пізнані ним різні сторони і явища правового життя так само викликають до себе

певне ставлення і, якщо вони набувають значення для індивіда, то починають кваліфікуватися як цінності.

Регулятивна функція реалізується за рахунок соціально-правових установок та ціннісних орієнтацій.

Самі по собі ціннісні ставлення як інтелектуально-емоційні утворення не мають здатності практичної реалізації без сил, що відіграватимуть роль рушійних механізмів діяльності. Таку роль виконує вольовий компонент, який формує готовність діяти у певному напрямку. Залучення цього компоненту призводить до нових, тепер вже інтелектуально-емоційно-вольових утворень - соціальних установок.

Соціальна установка - сформована на основі попереднього досвіду схильність сприймати та оцінювати певний предмет певним чином і готовність діяти відносно нього відповідно до цієї установки. Коли об'єктом установки стають різноманітні правові цінності, ми говоримо про правові установки.

У своїй сукупності установки утворюють ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтації - це стійка система установок, певним чином орієнтована на соціальні цінності, що спрямовує поведінку людей у напрямі до цих цінностей в умовах їх складної взаємодії.

Домінуючі установки утворюють спрямованість особистості, визначають її життєву позицію та характеризують змістовну сторону ціннісних орієнтацій.

Таким чином, регулятивна функція права здійснюється за допомогою правових установок та орієнтацій, що синтезують та стабілізують усі інші джерела правової активності.

Структура правосвідомості представлена наступними **основними типами оціночних ставлень**:

- 1) до права (до його принципів, інститутів, норм);
- 2) до правоохоронних органів та їх діяльності;
- 3) до правової поведінки інших людей;
- 4) до власної правової поведінки (правова самооцінка).

Таблиця 1

Компоненти правосвідомості

Основні функції правосвідомості	Психологічні компоненти	Результати функціонування	Емпіричні показники
Пізнавальна	Інтелектуальний	Правова підготовка	Юридичні знання та вміння ними користуватися
Оціночна	Інтелектуально-емоційний	Ціннісне ставлення до права та практики його застосування	Оціночні судження (погляди)
Регулятивна	Інтелектуально-емоційно-вольовий	Правові установки та орієнтації	Поведінкові позиції (рішення)

З точки зору особливостей сприймання права виділяють два його рівні:

- *правову ідеологію*
- *правову психологію*.

Крім того, важливим психолого-правовим феноменом, що нерозривно пов'язаний із правосвідомістю, спирається на неї, але при цьому становить собою відносно самостійну категорію, є *правова культура*.

Правова ідеологія- вищий рівень правосвідомості, що становить собою систематизовану, виражену у правових категоріях (законності, справедливості, рівності, єдності прав та обов'язків і т. Ін.), правових і наукових документах та втілену у об'єктивному праві науково обґрунтовану та схвалювану державою концепцію про роль права й способи використання його можливостей в інтересах розбудови правової держави, гарантованого забезпечення прав громадян і розвитку суспільства як гуманного і правового.

Звертаючись до досвіду сучасних розвинутих країн світу у сфері **формування** державних ідеологічних систем, можна виділити декілька принципово важливих умов, завдяки реалізації яких ідеологія виступала і виступає засобом консолідації нації на шляху до вирішення економічних і політичних проблем.

1. Життєздатною і плідною державною ідеологією може бути лише та, що формується на основі реального життя відповідного суспільства, традицій і менталітету його народу, а не ідеологічних міфів, запозичених у інших.

2. Державна ідеологія повинна відображати тільки загальносуспільні, а не соціально-групові інтереси.

3. Державна Ідеологія не повинна намагатися давати відповіді на всі проблеми суспільного життя, а лише на ті, що мають загальносуспільне значення.

4. Державна ідеологія має бути відкритою для критики з боку різних політичних партій, суспільних рухів і громадських формувань, а також окремих громадян.

5. Державна ідеологія повинна мати відповідну державну організаційну структуру і матеріальну базу, бо вона тільки тоді може бути життєздатною і плідною, коли про неї буде піклуватися сама держава.

Правова психологія (побутова правосвідомість) - рівень сприймання права, заснований на почуттях, емоціях, переживаннях. На таке сприймання впливають звичаї, традиції, переконання, упередження, притаманні окремим соціальним групам.

Змістом правової психології виступають почуття, емоції, переживання, настрої, звички, стереотипи, що виникають у людей у зв'язку з Існуючими нормами і практикою їх реалізації. Радість чи обурення з приводу прийняття нового або скасування старого закону, відчуття задоволення чи незадоволення практикою застосування юридичних норм, дій правоохоронних органів, нетерпиме чи байдуже ставлення до порушень встановлених правил - це ті

правові почуття та емоції, що в своїй сукупності утворюють сферу правової психології. Сферою "застосування" правової психології є індивідуальні та стихійно-масові відносини людей.

Коли йдеться про правову психологію, доцільно вести мову про існування різних рівнів її розвитку. Зокрема, можна виділити **високий, середній, низький та кримінальний рівні розвитку правової психології**.

Високий рівень розвитку правової психології характеризується максимальною відповідністю соціально-психологічних явищ уявленням про справжнє правове суспільство та правомірну поведінку окремих членів суспільства або їх груп. Це рівень вірогідного, стійкого відображення правової реальності.

Середній і низький рівні розвитку правової психології свідчать про все більше неспівпадіння її зі справжніми правовими уявленнями, про наявність усе більшої кількості криміногенних соціально-психологічних передумов, що проявляються все частіше, ширше і глибше у протиправній поведінці членів суспільства. Кримінальний рівень правової психології притаманний злочинцям та злочинним групам.

Правова психологія існує на двох рівнях: **правова психологія групи** та **індивідуальна правова психологія**. Правова психологія групи включає в себе всі явища психіки (усвідомлені, малоусвідомлені, неусвідомлені та безсвідомі) при вирішальній ролі свідомості - вона є основною в регуляції поведінки членів групи, що виражається у санкціонуванні, заохоченні чи засудженні, забороні правомірної або, навпаки, неправомірної поведінки членів групи. Свідоме також визначає і реакції групи на юридично значимі події, що відбуваються поза межами групи, це виражається в активній чи пасивній підтримці чи засудженні таких подій.

Структура правової психології групи складається з наступних елементів.

Правова освіченість - сукупність знань, якими володіють члени групи стосовно правової системи суспільства, ролі права та законності у житті суспільства, власних правах і обов'язках, способах їх реалізації і т. ін. Правова освіченість є продуктом цілеспрямованої діяльності держави та її інститутів щодо підвищення правової освіченості громадян, вивчення правових питань у освітніх установах, роботи керівників та громадських організацій із правової освіти, власних Ініціативних зусиль групи та її **членів** із підвищення рівня своєї правової освіченості.

Правова поінформованість - знання групою та її членами законів та інших правових настанов, як уже діючих, так і нових, що розробляються суб'єктами правотворчості, а також уміння орієнтуватися в них при прийнятті рішень, котрі стосуються власного життя і діяльності. Цей компонент не може бути сформований раз і назавжди. Він може знаходитися на належному рівні розвитку якщо потрібна людям інформація постійно до них надходить, якщо це відбувається відповідно до вимог часу і потреб громадян, якщо надходження такої інформації та коментарі до неї надаються компетентними людьми та характеризуються вірогідністю.

Правова громадська думка - це притаманна групі точка зору стосовно того чи іншого закону, нововведення, рішення державних органів, дій державного апарату та правоохоронних органів, роботи судів і т. ін. Правова громадська думка виникає під час отримання правової інформації та практики взаємодії з правовою системою, державними і спеціальними юридичними органами та їх представниками. Психологічні механізми, що перетворюють громадську думку у дієву правову силу, приводяться у рух правовою інформацією, що надійшла. Спочатку відбувається пізнавальна діяльність (сприйняття, осмислення, усвідомлення інформації), в ході якої створюється образ правового феномену, що одразу переводиться у його оцінку, яка переростає в емоційне ставлення до неї (у діапазоні схвалення-несхвалення) та спонукання до групового реагування-правомірної поведінки, ігнорування, протестної чи протиправної діяльності. Така реакція привносить дещо нове у правову психологію та поведінку групи.

Правовий клімат- комплексний феномен у вигляді цілісної характеристики психологічної атмосфери правового життя групи. Визначальну роль у ньому відіграють групові настрої - переживання та почуття, викликані реакцією на різноманітні правові події. Настрої правового протесту, правового нігілізму, правового задоволення чи незадоволення, правових сподівань, правової впевненості можуть виникати у зв'язку з низьким рівнем життя, реальною правовою захищеністю громадян, результатами діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності, характером висвітлення правових питань у засобах масової інформації і т. ін.

Правовий досвід- особливий психолого-правовий феномен, що виникає внаслідок правових подій (динамічних, разових, повторних), котрі відбуваються у групі. Досвід втілюється в досить стійких соціально-психологічних утвореннях, що надають правовій психології групи певних рис та характерного вигляду.

Правовий досвід втілюється, перш за все, у **правових переконаннях групи** - сукупному продукті окремих думок, що виникають у відповідь на правові питання та відіграють роль групового правового світогляду. Сукупність таких переконань обумовлює певний підхід, схильність групи до особливого розуміння ("бачення") правової системи. її елементів, новацій, шляхів її вдосконалення.

Другий феномен досвіду - групові ціннісно-нормативні орієнтації, що становлять собою соціально-психологічні норми розуміння, ставлення та поведінки у правовій сфері суспільства. По суті, це лише ті правові норми, які група приймає, визнає як цінності та використовує у діяльності, це суб'єктивно-правові норми. Ступінь відповідності ціннісно-нормативних орієнтацій схвалюваним державою правовим настановам визначається рівнем розвитку правової психології групи. Усі або частина таких орієнтацій можуть бути сформованими групою внутрішніми нормами, що виступають регуляторами юридично значимих внутрішніх і зовнішніх відносин.

Третій феномен правового досвіду групи - її **правова позиція**, яка відображає місце, що займає група у системі права та відносно до неї. Позиція

може бути активно-підтримуючою, правослухняною, вибірково правослухняною (активно-підтримуючою стосовно одних правових актів й елементів правової системи та засуджувальною відносно інших), правопорушною та активно-протидіючою.

Четвертий феномен - правова активність групової психології, що характеризує не просто відображення правової реальності у пасивних проявах групової психології, а й систему мотивацій, потреб, прагнень, творчих пошуків, бажань проявити себе у правовій системі, брати участь в укріпленні правопорядку. Правова активність є наслідком зайнятої позиції. Пасивність, споглядання рідко призводять до формування високого рівня розвитку правової культури, у той час, як висока правова активність групи може привести до реального зростання правової психології групи.

Правова культура - система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності.

Правову культуру можна визначити і як вираження державно-правового досвіду конкретних соціальних спільностей та Індивідів у матеріальних та духовних продуктах життєдіяльності, у навичках та цінностях, що впливають на їх юридично значущу поведінку.

Як вже було зазначено вище, правова культура тісно пов'язана з правосвідомістю, спирається на неї, але при цьому є відносно самостійною категорією, оскільки включає у себе не тільки соціально-психологічні процеси, що відбуваються у суспільстві, а й юридично значиму поведінку членів суспільства, правову діяльність у вигляді правотворчості та її результатів, традиції правотворчості, практику функціонування правових інститутів в цілому.

Правова культура існує на двох рівнях: **правова культура суспільства** та **правова культура особи**.

Структурними елементами правової культури суспільства виступають компоненти юридичної дійсності в їх особливому ракурсі еталонів поведінки: право, правосвідомість, правові відносини і законність, правопорядок і правомірна діяльність суб'єктів. Призначенням правової культури є прогресивний розвиток особи і суспільства, тому повною мірою вона може **бути** зрозуміла лише в загальному контексті соціально-правового прогресу, показником якого стають:

- правові знання;
- добровільність виконання вимог правових норм;
- престиж, авторитет юридичної науки;
- участь громадян в управлінні державою;
- реальність прав і свобод громадян.

3. Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо профілактики правопорушень дітей

У правоохоронній практиці під профілактикою розуміють діяльність, спрямовану на усунення, нейтралізацію або ослаблення криміногенних факторів

(причин та умов), що породжують злочини чи правопорушення або сприяють їм.

У науці та правоохоронній практиці термін «профілактика злочинності» використовують як у широкому, так і у вузькому сенсі. У широкому сенсі під профілактикою розуміють діяльність усіх суб'єктів профілактичної діяльності (як спеціальних, так і тих, чиї основні функції не пов'язано з правоохоронною діяльністю), націлену на протидію детермінантам злочинних проявів. Під профілактикою злочинів у вузькому сенсі слід розуміти діяльність саме спеціальних суб'єктів, що полягає в розробленні й здійсненні заходів, спрямованих на виявлення й усунення детермінанта злочинності, а також здійснення превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Заходи з профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень поділяються на *загальні* та *індивідуальні*.

Заходи *загальної профілактики* адміністративних і кримінальних правопорушень здійснюються на території обслуговування в навчальних закладах та за місцем проживання дітей.

Заходи проводяться самостійно або у взаємодії з підрозділами МВС чи з відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування.

До заходів загальної профілактики відносять:

- виявлення причин й умов, що призводять до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень дітьми, та вжиття організаційних і практичних заходів для їх усунення;

- проведення зустрічей з адміністрацією закладів освіти та представниками батьківської громадськості;

- проведення у закладах освіти або за місце проживання дітей лекцій і практичних занять, спрямованих на формування в дітей правосвідомої поведінки, навичок здорового способу життя тощо.

Заходи індивідуальної профілактики здійснюються щодо конкретної дитини з метою попередження вчинення нею адміністративних і кримінальних правопорушень.

Заходи індивідуальної профілактики *здійснюються щодо дитини*, схильної до вчинення адміністративних правопорушень, або яка вчинила кримінальне правопорушення, була засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, та звільнена зі спеціальної виховної установи.

Заходи індивідуальної профілактики спрямовано на особистість дитини, середовище, яке її формує, а також на умови, обставини та ситуації, що призводять до вчинення дитиною адміністративних і кримінальних правопорушень.

Здійснюючи заходи індивідуальної профілактики з дітьми, які перебувають на профілактичному обліку в поліції, поліцейські підрозділів ювенальної превенції виявляють факти вчинення домашнього насильства та своєчасно реагують на них.

З метою здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо дитини поліцейський підрозділу ЮП заводить обліково-профілактичну справу (далі – ОПС) та вносить відомості про взяття на профілактичний облік до відповідної інформаційної підсистеми, що входить до єдиної інформаційної системи МВС,

дітей, щодо яких поліцейські ЮП здійснюють профілактичну роботу, яка охоплює:

- ознайомлювальні або попереджувальні та виховні бесіди з дитиною за місцем проживання, навчання чи роботи;
- ознайомлювальні або попереджувальні бесіди з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин та умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення;
- складання плану заходів з індивідуальної профілактики на підставі вивчення матеріалів характеристик та індивідуально-психологічних особливостей дитини;
- відвідання дитини за місцем її проживання для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень;
- ужиття інших профілактичних заходів, передбачених законодавством України.

Ознайомлювальна бесіда – захід, від змісту і результатів якого залежить перебіг подальшої профілактичної роботи.

Попереджувальна бесіда – захід, який проводиться або за наявності фактів антигромадської поведінки дитини, узятій на профілактичний облік, або без будь-яких зовнішніх приводів, у порядку індивідуальної профілактики, та має на меті здійснення контролю за поведінкою дитини, а також використовується для інформаційного забезпечення індивідуальної профілактики злочинної поведінки.

Виховна бесіда – захід, який за змістом і способами впливу на свідомість, почуття і волю дитини є подібним до попереджувальної бесіди та проводиться у неофіційній обстановці.

Основні вимоги до заходів індивідуальної профілактики:

- суворе дотримання прав, основоположних свобод та законних інтересів дитини й законності під час здійснення заходів індивідуальної профілактики;
- своєчасність виявлення та усунення криміногенних чинників, що збільшують імовірність повторного вчинення дитиною адміністративного або кримінального правопорушення;
- послідовність у проведенні заходів індивідуальної профілактики, інтенсивність яких повинна зростати або зменшуватися залежно від результатів.

План заходів індивідуальної профілактики повинен містити:

- порядок отримання повної інформації про дитину, виявлення всебічних даних про середовище, у якому вона проживає;
- порядок реалізації заходів індивідуальної профілактики, а саме проведення ознайомлювальних, попереджувальних та/або виховних бесід з дитиною, яка перебуває на профілактичному обліку, здійснення контролю за її поведінкою;
- порядок проведення заходів щодо попередження адміністративних і кримінальних правопорушень;
- заходи профілактики кримінальних правопорушень на стадії висловлення намірів чи їх підготовки шляхом схиляння до добровільної відмови від їх вчинення, допомоги у вирішенні проблеми, яка є причиною, що штовхає

дитину до вчинення кримінального та адміністративного правопорушення;

- порядок здійснення контролю за ефективністю індивідуальної профілактики шляхом *надсилення запитів* про поведінку дітей за місцем проживання, навчання та роботи, опитування осіб, які оточують дитину;

- порядок підготовки матеріалів для зміни статусу дитини (зняття з профілактичного обліку, надсилення подання для вирішення питання щодо зміни покарання).

Під час здійснення заходів індивідуальної профілактики працівник ювенальної превенції зобов'язаний:

- відвідувати дітей, які перебувають на профілактичних обліках органів внутрішніх справ, за місцем їх проживання, навчання чи роботи;

- складати протоколи про адміністративні правопорушення, вчинені дітьми;

- складати адміністративні протоколи стосовно дорослих осіб за вчинення ними адміністративних правопорушень, у тому числі щодо батьків і законних представників у разі вчинення адміністративних правопорушень дітьми, які не досягли віку адміністративної відповідальності;

- викликати дітей, їх батьків або законних представників під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, вчинене дитиною;

- отримувати в порядку, установленому законом, від підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності відомості, необхідні у зв'язку з провадженням у справі про адміністративне правопорушення;

- вносити відповідним органам влади, адміністраціям навчальних закладів, установ незалежно від форм власності обов'язкові для розгляду подання про необхідність усунення причин та умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень.